

Mindezért a felelősség Vecseyt terheli. Őt személyében érte sérelem, s emiatt a pör folyamán a hegeli filozófia tisztázását láthatóan csak ürügynek tekintette.

Másfél évtizeddel ezután Toldy Ferenc úgy látta, hogy „a hegelizmus csataterévé irodalmunk mezeje semmiképp nem lehet” többé, miután azt „Vecsey József az Athenaeum küzdő homokján győzedelmesen levívta”. (Új Magyar Múzeum, 1854. I. 442.) Vecsey győzelme azonban nem volt végleges: Erdélyi János fellépése éppen 1854-ben hegeli szellemben nyitott új távlatot az egész magyar filozófia fejlődése számára.

†Horkay László

Karikás Frigyes pályakezdése

Karikás Frigyes a köztudatban szinte kizárólag csak mint a 39-es dandár írója él. 1957-ben megjelent s mindmáig legteljesebb elbeszéléskötetéből,¹ valahogy csak a Tanácsköztársaság népi hőseit: Korbély Jánost, Kőműves Papp Istvánt, Nagy Józsefet, Petri Koczka Pétert felvonultató novellák keltettek figyelmet. Hatásuk azon is lemérhető, hogy felhasználásukkal rövidesen filmet² is készítettek, amelynek tisztas közönségikere volt. E kötet és a film azonban szinte protokollárisá merevítette Karikás írói képét. Elbeszéléseinek későbbi válogatással³ az írónak mind ezt a tanácsköztársasági arculatát hagyományozzák tovább.

Pedig vannak Karikás életművének egyéb rétegei is, amelyek legalább olyan izgalmas, vérbő alakokat vonultatnak fel, mint a tanácsköztársasági ciklus; s a bennük felmutatott életanyag szintén egyedülállóan izgalmas, egyéni módon ábrázolt, sajátos világot von be az irodalmi ábrázolás közegébe, ami megkülönböztető helyet biztosít írójuk számára huszadik századi prózánk szocialista vonatlatában.

Az alábbiakban – az utóbbi két évtized bibliográfiai kutatásaira támaszkodva⁴ – Karikás pályakezdését kívánjuk bemutatni, közvetlenül a Tanácsköztársaságot követő időszakban keletkezett írásai tükrében.

Novella – fogadásból

Első novellájáról egy hangulatos visszaemlékezésből értesülhetünk, amely az *Igazság* című kassai riportlap 1932-es évfolyamában található.⁵ Szerzője, György Ferenc érzékletes vonásokkal eleveníti meg Karikás munkaszubonyos, muszkacsizmás alakját; csontos fiatal barna arcát, dús fekete fűrtjét és sötétkék szemét, amelyben „a nyughatatlan viharadár pillantása lobogott”.

„Akkor 1919-et írtunk” – mondja.

Kárpátalján, Ungváron dolgoztak. György – a helyi *Munkás Ujság* szerkesztőjeként, Karikás mint pártösszekötő, aki a csehszlovák köztársaság e keleti pontján tartotta a kapcsolatot a KMP és Szovjetoroszország között.⁶

¹ KARIKÁS Frigyes: A járatos ember és más elbeszélések. Bp. 1957. 355 l.

² A Tanácsköztársaság 40. évfordulójára készült film forgatókönyvét DARVAS József írta, rendezője MAKK Károly volt.

³ L. Válogatott elbeszélések. Bp. 1959. 219 l. (Diákkönyvtár.) – A harminckilences dandár. Bp., 1959. 102 l. – A harminckilences dandár. Bp., 1960. 230 l. (Kincses könyvek.) – Bérci férjhez megyen. Bukarest 1963. 181 l. – Korbély János. Bp. 1967. 68 l. (Képes regénytár.)

⁴ BOTKA Ferenc: A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája 1919–1938. Bp. 1966. 376 l. – Uő: A franciaországi magyar nyelvű kommunista sajtó irodalmi bibliográfiája 1924–1944. In: „Jöjj el, szabadság!” Szerk. SZABOLCSI Miklós és ILLÉS László. Bp., 1967. 551–604. – KOVÁCS József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920–1945. Bp. 1977. 421–427.

⁵ gy. f. Találkozásom Karikás Friggyessel. *Igazság* (Košice) 1932. aug. 6; 32. sz.

⁶ A *Munkás Ujságról* I. SÁNDOR László: Az ungvári *Munkás Ujság* szépirodalmi anyaga. MKsz 1974. 164–168.

György Ferenc néhány anekdotikus történetben idézi fel Karikás heves természetét, csattogó mondatait, amelyek különösen akkor robbantak, ha a „szalonforradalmárok” filozofálgatásait hallotta. A tudákos „locsozás” helyett a tette, a forradalmi cselekvésre esküdött.

Egy ízben a tehetségről esett szó a közös társaságban.

– Mi az hogy tehetség? – Fortyant fel – Karikás. – Szerintem az a tehetséges ember, aki *mindenben* különb, mint a többi. . . Aki, ha olyasmibe fog, amit még sohse próbált, abban is *azonnal* kiválik. . .

Magát is ilyennek tartotta. Mire a többiek – az önbizalom ilyenfokú túltengése láttán – ugratni kezdtek:

– Hát, ha *mindent* jobban tudsz, próbálj meg *írni* valamit. . .

S estére Karikás hozta a papírdarabkákra írt novellát, amelynek – mint György Ferenc írja – biblikus egyszerűsége, életteljessége megrázóan hatott mindenkire.

Az elbeszélés annyira levette a lábáról ugratóit, hogy elhatározták: elküldik azt a *Panoráma* című bécsi hetilap pályázatára. S állítólag itt is sikere lett: pályadíjat nyert, s közlésekor a szerkesztő külön kopfban méltatta az ismeretlen író tehetségét.

A valós tér és idő koordináták

Mint a legtöbb visszaemlékezés – György Ferencé is sántít.

Hogy Karikás járt a húszas évek elején Csehszlovákiában, s hogy felelős pártmegbízata is volt, ez egyértelműen kitetszik az író 1923-ból és 1937-ből keletkezett életrajzaiból.⁷ Még a kárpátjai színtér is biztos. Csupán az 1919-es időponttal van baj.

Az életrajzok ugyanis egybehangozón azt állítják, hogy az író a bukást követően Németországba távozott, részt vett ott a Kapp-puccs elleni harcokban, majd azt követően elfogták, és hét hónapi börtönbüntetésre ítélték. Szabadlábra kerülése után viszont – 1920 júniusa és októbere között – Romániában végzett illegális munkát. S csak ezután lesz 1920 októberétől a KP pozsonyi titkára, illetve 1921-ben (feltehetően az év első felében) Kárpátalján, Aknaszlatinán a sóbányászok szakszervezetének a titkára. Az év közepén – küldöttként – a Komintern június 27. és július 12. között üléselő III. Kongresszusára indult, de útközben lefogták, s tiltott határátlépés miatt négy hónapig ismét börtönben ült, részben Németországban, részben Ausztriában.

1921 végén kerülhetett szabadlábra, mert életrajzai szerint 1922 elején már Bécsben tartózkodott, mint a kommunista emigránsok tanácsadó irodájának a titkára, de csak az év második feléig. Ekkor Moszkvába irányítják, ahol egy időre véget érnek illegális küldetései. Visszatér eredeti foglalkozásához, lakatosként dolgozik a 2. sz. Fésűsfonó gyárban, ahol hamarosan kitűnik szervezőkészsége, s kinevezik igazgatónak.

Az elmondottakból világosan kitetszik, hogy Karikás nem 1919-ben, hanem *1921 első felében* járt Kárpátalján. A György Ferenc által leírtak tehát valójában csak akkor játszódhattak le.

Ezt a korrekciót egyébként más momentumok is alátámasztják.

Mindenekelőtt az, hogy a György Ferenc által említett *Panoráma* című képes hetilap, amely mögött a bécsi emigráció polgári radikális és szociáldemokrata képviselői álltak, s amelynek irodalmi része tág teret biztosított minden haladó irányzatnak, így egyes kommunista íróknak is, – 1919-ben még nem is létezett. Jóval később, csupán *1921 őszén* indult. . .

Hogy az időrendi zavart tovább fokozzuk, megemlítjük, hogy ugyanebben az évben: 1921 novemberében és decemberében valóban megjelentek Karikás Frigyes első írói próbálkozásai. Csak-hogy nem a *Panorámában*, hanem a KMP KB ellenzékének a lapjában, a Lukács György és Rudas László irányította *Vörös Ujságban*! Ezek azonban *nem elbeszélések*, hanem publicisztikai *írások*. Kissé botladozó tollal, ám annál nagyobb belső tüzellel idézik fel az Októberi Forradalom harcait és a Tanácsköztársaság paraszt-mártírjait. Emlékük megbecsülésére intenek, és méltó megörökítésüket sürgetik.⁸

⁷ Közli ILLÉS László – K. NAGY Magda: Karikás Frigyes ismeretlen írásai. ItK 1961. 479–480., 484.

⁸ Bibliográfiai adataikat I. az alább következő felsorolásban.

Mindezzel azonban nem kívánjuk megkérdőjelezni György Ferenc jóhízeműségét. A *Panorámát* illetően ugyanis, végső soron, mégis igaza van. Karikás első *novellái* valóban itt jelentek meg, s a legelső előtt valóban ott található az író üdvözlő szerkesztői kopf. Csakhogy mindez 1922 végén, 1923 első felében történt, – amikor az író már Moszkvában tartózkodott. S hogy a körkép teljes legyen: tegyük még mindehhez hozzá: a *Panoráma* közlései már egyáltalán nem voltak elszigeteltek. Ekkor már Karikás neve nemcsak a bécsi sajtóban vált ismertté; novellái eljutottak a csehszlovákiai és amerikai munkáslapokba is.

„Lezárva” a nyomozást és összefoglalva mindazt, ami ez utóbbi újságokból gyűjthető, a következő kronológiai közlésrendbe állítható Karikás publikációinak első, körülbelül másfél évig tartó ciklusa.

Amiről a Proletár megfélekedzett. . . (Cikk.) Vörös Ujság (Wien) 1921. nov. 19.

Paraszt mártírok. (Cikk.) Vörös Ujság (Wien) 1921. dec. 30.⁹

Barátom, a Községi Bizonyítvány. (Elb.) *Panoráma* (Wien) 1922. nov. 12.¹⁰

A hitz. (Elb.) Munkásnaptár. (Košice) 1923. 27–30.¹¹

Nana Paraszkejeva. (Elb.) *Panoráma* (Wien) 1922. febr. 4.¹²

Az öreg Lavrov. (Elb.) Uj Előre (New York) 1923. febr. 9.¹³

A cukros szív. (Elb.) Uj Előre (New York) 1923. febr. 11.¹⁴

Foglyok az országuton. (Elb.) *Panoráma* (Wien) 1923. jún. 10.¹⁵

Jaj, ne jöjjön ingyen a tél. (Vers.) *Panoráma* (Wien) 1923. jún. 24.¹⁶

E ciklushoz tartozik az *Újévi cselédfohász* című vers is, amelynek kéziratát maga az író keltezte: „1921. elején.”¹⁷

Az a körülmény, hogy Karikás már a legelső novellaközlésnél sem tartózkodott Bécsben, arra mutat, hogy a publikációkat nem maga a szerző kezdeményezte. A mi szempontunkból ez azonban csak másodlagos kérdés. Sokkal lényegesebb ennél az, hogy a rendelkezésünkre álló adatok és a lista összehasonlításából vitathatatlanul kimutatható: a művek keletkezése (1921 eleje és 1922 közepe táján íródhattak) kb. másfél évvel korábbi, mint publikálásuk.

S ez a körülmény ismét új összefüggésre irányítja rá a figyelmet. Úgy látjuk: az elbeszélések megjelenése azért „késhetett”, mert közben – a „legendától” eltérően – szerzőjük feltehetően lelkiismeretesen gondozta írásait, többször is javított, csiszolt szövegeiken.

Az „első” és az „igazi”

E feltételezés alátámasztására vegyük újra elő György Ferenc visszaemlékezését, amely a következőképpen foglalta össze az első elbeszélés tartalmát:

„Emlékszem, azt írta meg Karikás, hogy mikor ő kisfiú volt, Székelyország egy falujában bekukucskált kis cimborájával egy cirkusz lyukas ponyváján. És a komédiás belülről kalapáccsal odaütött, és kiverte az ő kis pajtásának egyik szemét.”¹⁸

E történetet egy variánsát valóban megírta Karikás a *Nana Paraszkejeva* című novellájában, de mennyivel árnyaltabban, kidolgozottabban! Mesterien elhelyezve azt egy szélesebb keretbe, amelynek ellenpontozásai – látszólagos csendességük mellett is – harsogóvá feszítik a tragédiát.

Idézzük a *Nana Paraszkejeva* felépítését, struktúráját.

⁹ Újra közlése: Magyar pokol. Szerk. MARKOVITS Györgyi. Bp. 1964. 228–230.

¹⁰ Újra közlése: JOZSEF Farkas: Karikás Frigyes első novellája. ItK 1970. 379–382.

¹¹ Újra közlése: BOTKA Ferenc: Kassai Munkás 1907–1937. Bp. 1969. 261–264.

¹² L. l. jegyz.

¹³ Újra közlése: Magyar Nemzet 1979. márc. 21.

¹⁴ Újra közlése nincs. Az író 1929-ben megjelent Vengerszkije rasszkai kötetéből fordította vissza magyarra e sorok írója: Karikás Frigyes elfeledett elbeszélései. Alföld 1967. 11. sz. 93–96.

¹⁵ Újra közlés: Uj Tükör 1979. 11. sz.

¹⁶ Újra közlés l. 7. jegyz. ItK 1961. 481–482.

¹⁷ Első közlése: Uj Előre (New York) 1927. jan. 1. – L. még: 7. jegyz. ItK 1961. 480–481.

¹⁸ L. 5. jegyz.

Az expozíció az író gyerekkori emlékeit eleveníti fel. Bemutatja a novella két főszereplőjét: a halottsírató Nana Praszkejevát és fiát Trajánt, az író játszótársát. Etnográfiai pontossággal írja le a család nyomorúságos életét a „kereseti forrásait”, a paparugázást és halottsíratást. A mágikus emléket idéző paparugázás vidám-szomorkás forogtatag, amelyben Paraszkejeva huga, Nana Florica zöld gallyakkal feldíszítetten énekel, táncolja végig – vidám gyerekseregtől kísérve – a falut, hogy megöntözöttten esőért könyörögjön az égiekhez.

A halottsíratás leírásába groteszk-humoros hangulatok szüremkednek be. Paraszkejeva ugyan mesterien csinálja dolgát, halottja síratásakor könnyekre és hangos zokogásra fakasztja a virrasztókat. Mi „csupán” azért nem tudunk meghatódni, mert az író előtte kacsintva megjegyzi: a megboldogult a falu egyik legrosszabb, leggonoszabb embere volt.

A „cselekmény” csak ezután kezdődik. Az ifjúvá cseperedett író immár lakatostanulóként jön vissza falujába. Aradi mestereivel a kisvasutat javítják, amelynek fékezőjében Karikás felismeri egykori pajtását, Trajánt. Nagyon megörülnek egymásnak, s Traján rögtön be is számol a nagy újságról: komédiások érkeztek a faluba. Tegnap segédkezett a sátruk felállításában, s a cirkuszigazgató megígérte, hogy ma beengedi őt az előadásra. S már kész a terv: Karikást a a testvéreinek fogja mondani és megkéri az igazgatót, hadd vihesse be őt is magával.

Majd „kitérő”, a cselekményt lassító, ám az ábrázolást árnyaló részletek következnek (a mester intése: „a jövőendő szakmunkás ne barátokozzék mindenféle parasztyerekkel”, a két fiú közös, tiltott cigarettázása stb.), hogy utánuk, munka végeztével annál nagyobb izgalommal induljanak a falu, a cirkusz felé.

Már a tett színhelyén volnának, ám további „késleltető” jelenetek fokozzák az izalmat: a sátor körül forogtat, a cirkuszigazgató és a bohóc közönségcsalogató komédiázása.

Majd jön a zuhanás: az igazgató könnyedén lerázza magáról Trajánt, megtagadja az ingyenes belépést. Karikás belenyugodna a kudarcba, de a társa nem találja a helyét.

A közönség tódulni kezd a bejáratához, felharsan a trombita. Ők ketten lázasan futkosnak a sátor körül, de sehol egy lyukacska.

S közben lódobogás és a konferanz bejelenti a „kardnyelő indiánus” első számát. . .

Traján teljesen elveszti a fejét, bicskát ránt elő, lyukat vág a ponyvába, és meredten nézi a csodát.

De ekkor már észreveszi a kárt az egyik komédiás legény, és dühtől remegve közeledik Traján felé. Karikás kiált neki, de az nem lát, nem hall, s a komédiás a keze ügyében eső ásóval hatalmasat sújt a fejére.

Traján holtan esik össze.

Zűrzavar – kavarodás. A csendőrök bilincsbe verik a gyilkost, mások élesztgetni próbálják a földön fekvőt. Abbamaradt az előadás.

S egyszercsak felhangzik a halottsírató Paraszkejeva fájdalmas, borzongató kiáltása. Utat adnak neki. Csókolja, becézi a fiát, majd amikor meggyőződik, hogy az halott – elnémul.

Saját fiát nem tudja síratni. Az igazi fájdalom, néma, hangtalan.

A keret így válik teljessé, ezzel – az expozícióhoz történő – minőségileg magasabb szintre emelt visszacsatolással.

Ami ezután következik, a struktúrát tekintve, már ismét csak állókép: a sírató asszony elnémulása, tehetetlen összeomlása saját fájdalmának súlya alatt. A körötte zajló apró „mellékcselekmények”: Karikást elnápángolják a „bonyodalmak” miatt; megtörténik a temetés is, de az anya itt sem szólal meg; a falu szélén üldögél és két hét alatt teljesen megöszül. Mindez szinte már rafináltan és tudatosan egymásra épülten növeli a már amúgy is selfokozott hatást. . .

Micsoda különbség György Ferenc leírása és a *Panorámában* közel két évvel később megjelent novella faktúrája között!

S itt nem a történet nyilvánvaló tárgyi eltéréseire gondolunk – György Ferenc emlékezete szerint Trajánra belülről és kalapáccsal ütöttek, s a ponyván már meglévő lyukba bámuló kisfiúnak csak a félszemét ütötték ki, – hanem arra a *minőségi* különbségre, amely az egész történet – *motiváltágában* jut kifejezésre: az elemzett szövegben ugyanis Trajánt *becsapták*; [tudattalanul, de ragaszkodik a beígért látványhoz; ugyancsak tudattalanul, de jogosnak véelve vág önmaga lyukat a ponyván, stb. stb.]

Minden részlet – s legyen szabad eltekinteniünk kimerítő felsorolásuktól – az bizonyítja, hogy a *Nana Paraszkejevának* csak a magja azonos a György Ferenc által leírt történettel. Karikás – minden tehetsége ellenére – nem írt, nem írhatott első nekirugaszkodásra ilyen kerek, kitűnően megkomponált

novellát. – Hogy erről meggyőződünk, elég csak beleolvasnunk, a *Vörös Ujság*ban megjelent cikkeibe, (amelyek egyébként a György által leírt események *után* íródtak), hogy megállapíthassuk: azok ízes, ám fésületlen megfogalmazása is milyen messze esik a novella végső változatának stílusától, előadás-módjától.

Hogy a félig-meddig spontánul született novelláján Karikás továbbra is dolgozott, s hogy eközben az írói mesterség tudatos fogásait is elsajátította, azt nemcsak elemzéseink és következtetéseink, hanem közvetlen filológiai adatok is bizonyítják.

Lovas Olga, az író özvegye említi visszaemlékezéseiben, hogy a bécsi emigráció idején Karikás megismerkedett Balázs Bélával és Gábor Andorral, akik becsülték „a fiatal vasmunkás írói tehetségét, és bevezették a mesterség titkaiba”¹⁹

E kapcsolatra utal Gábor Andor egy jóval később, 1937 végén írt levele is, amely Karikás utolsó előtti novelláját a *Misztér-Gázit* bírálja, s amelyet írója tréfásan így fejez be: „ölel gridikusod gábor”.²⁰

Hogy Balázs Béla és Karikás között volt-e ilyen közvetlen, alkotói kapcsolat, nem tudjuk. De hogy Balázs becsülte őt, s hogy hitet is tett mellette, az világosan kitészik az 1940. júl. 20-ikán kelt „jellemezéséből”, amelyet elhurcolt írótlársa érdekében írt. (A rövid írásként megemlíti, hogy 1921-ben, Bécsben ismerkedtek meg, s ez időszakban Karikás megmutatta Balásznak első irodalmi műveit.²¹

Ha a fentiekhez hozzátesszük még Lukács György nevét is, akivel Karikás már 1919 honvédő harcáiban megismerkedett, s aki az első publikációit *Vörös Ujság* szerkesztésében személyesen is résztvevő, teljessé válik az a kör, amely az író pályakezdését barátilag segítette, támogatta.

Mesterség és eredetiség

E kapcsolat hallatán fölmerülhet a kérdés: vajon e támogatás nem jelentett-e többet is a pusztá bábáskodásnál? Más szóval: nem az volt-e Karikás sorsa, mint némely húszas-harmincas évekbeli munkásíróé, akik csupán a „történettel” szolgáltak, s a formába öntést elvégezték helyettük a „szakemberek”?

Az író későbbi és e „korai” írásainak az összehasonlítása azonban bárkit könnyen meggyőzhet arról, hogy Karikás esetében ilyen kapcsolatról szó sem lehetett. Írásai szerves egységet alkotnak: stílusának, tematikájának jellegzetes vonásai fellelhetők már legelső „kísérleteiben” is.

A *hangvétel közvetlensége* például, amelyről szinte minden eddigi méltatója megemlékezett,²² jelen van már első elbeszéléseinek majdnem minden sorában. Ez a körülmény inkább arra enged következtetni, hogy Karikás „mesterei” biztos szemmel ismerték fel a „tanítvány” stílusának e sajátos lehetőségét, s az író, már eleve annak folytatására, kimunkálására serkentették. Talán felhívták a figyelmét az orosz próza „szkaz”-ként emlegetett válfajára is, amely programszerűen vállalta az egyes szám első személyben történő népi előadásmódot. Bár a prózában ebben a formájában, amellyel pl. Gorkij is megpróbálkozott *A kán és fia* című elbeszélésében, viszonylag több a líra, s a mondatok lejtése erősen közelít a vers ritmikájához.

Az eredetiség kiemelésekor rá kell mutatnunk Karikás *témáinak újszerűségére* is. Olyan élményanyagot hozott ui. magával, amely messzemenőkig nem szokványos irodalmunkban. Falusi tárgyú írásában (az elemzett *Nana Paraszkejevában* s egy szerelmi szakítást megjelenítő *A cukros szív*-ben) ezt talán még nem annyira érzékelhető. Rögtön nyilvánvalóvá válik azonban, amint a hadifogság (*Az öreg Lavrov, Foglyok az országon*), vagy a csavargók, munkanélküliek *Barátom, a Községi Bizonyítvány*), illetve az ipari-kisipari munkások (*A hűz*) életének a megjelenítésére kerül sor. A közvetlen életszerűségnek azt a szuggesztivitását, ami ezekből a novellákból felénk csap, nem lehet semmiféle külső segítséggel „újrafogalmazni”. Az csak a tehetség spontán erejével szakadhatott ki az íróból. Méghozzá

¹⁹ LOVAS Olga: Emlékezés Karikás Frigyesre. In: „Jöjj el, szabadság!” Bp. 1967. 359.

²⁰ Idézi LOVAS Olga uo.

²¹ Ugyancsak LOVAS Olga visszaemlékezéseibe építve. L. 19. jegyz.

²² TÁLASI István: Karikás Frigyes. In: „Jöjj el, szabadság!” Bp. 1967. 375.

utánozhatatlan nyelvi közegben, amelynek nem csupán érzelmi telítettségére és lejtésére, hanem elsősorban sajátos lexikai rétegeire gondolunk. Az osztrák-magyar közös hadsereg szókincsének pl. azt a változatát, amely magába olvasztotta az orosz katonai- és fogolyélet kifejezéseit (liferálni, podáreszt, lágerkommandáns, plenni, sztráznnyik, stb.), vagy a vasipari szakmának azt a nyelvezetét, amely még tarkállik a németből átvett, illetve a magyaros kifejtés által eltorzított szavaktól (rundhammer, handhammer, hitzelní, stáholni, abzetcolni stb.) Karikáson kívül még senki nem szólaltatta meg irodalmunkban. S mindez maradéktalanul fellelhető már legelső elbeszéléseiben!

A pályakezdés eredetiségét jól példázza ezen kívül a novellák feszes, balladai szerkezetének a kialakulása is. Hallatlanul érdekes végigkövetni azt a folyamatot; hogyan sikerül az írónak a próza nyelvére átoítani a népballadák szaggatott, a cselekménynek csak a legfeszültebb momentumait megjelenítő előadásmódját. Ez a balladai hangvétel ott rezeg a szerző *Újévi cselédfohász* és *Jaj, ne jöjjön ingyen a tél* című verseiben, s prózájában is szinte már kész, kiforrt változatával találkozunk.

Érdekes ilyen szempontból felidéznünk *A cukros szív* szerkezetét, amely sok mindenben hasonlít a *Nana Paraszkejevához*. Ez is állóképszerű expozícióval kezdődik: Gál Pista szelíd juhászletének a leírásával és annak a viszonynak a jellemzésével, amely közte és mogorva, szigorú, korán özvegységre jutott apja között fennáll.

A cselekmény itt az imént elemzett elbeszélésnél gyorsabban pereg. Kiderül: Pistának csizmát kell vásárolnia, pénzt kap apjától, s kora hajnalban elindul a füredi vásárra. Útközben felveszi őt kocsjára a gazdag Szemes Imre. Míg Pista a szénában üldögél, vidáman kacérkodik vele a helyes Szenes Erzsí, aki már réges rég tetszett neki.

Befejeződik a vásár, Gál Pista megveszi a csizmát – és Erzsinek a vásárfiát: egy mézeskalács-szívet, közepén tükörrel és pödrottbajszú, csókolozó huszárral. . .

Este elmegy Erzsíék kapujához. Hiába simul azonban hozzá a könnyesszemű kislány; amikor Pista megtudja, hogy a Szenes család megette szerelmes ajándékát („ne őrizd, – úgymond – a kódís szívet!”) hiába tartóztatja a lány, – megkeményedik: neki itt nincs több keresnivalója.

Három hétig szóttanul emészti magát, majd pénzt vesz ki – engedély nélkül! – az almáriumból, és elmegy a kocsmába.

Este részegen tér haza, s megveri – az apját . . .

Áldozatok – csavargók – cselekvő hősök

Karikás pályakezdésének többrétűsége jut kifejezésre abban, hogy a ballada mellett egy másik műfaj: az anekdota is vonzásába keríti.

Az anekdota iránti hajlamát már Goda Gábor is említi a *Járatos ember* elbeszéléskötet előszavában.^{2 3} Godának ezzel a megállapításával azonban nem tudunk teljesen egyetérteni. Amit Goda ezzel a kifejezéssel jelölni kívánt, az valójában nem azonos azzal, amit szakirodalmunk az anekdotizmuson ért. Karikás ugyanis nem csupán és nem is elsősorban szórakoztatni akart érdekes történeteivel, különös, szokatlan hőseivel. Számára – mint Mikszáth későbbi írásaiban – mindez csak keret, hogy általa mélyebb összefüggéseket tárjon fel; hogy a különcök, a társadalom peremére szorult személyiségek sorsán keresztül keresse az utat a társadalmat megváltó eszmékhez, eseményekhez.

Ez a pozitív alapállás már a legelsőnek megjelent elbeszélésben, a *Barátom, a Községi Bizonyítvány*-ban is elég határozottan kimutatható. Hőse, a kölni éjjeli menedékhelyen megismert koldus, akinek neve helyett az igazolványa címlapján lévő feliratot olvassák fel, „akadémikusan és teoretikusan” készült fel „mesterségére”. Az ügyes férfiú elismerésre méltó színészi teljesítménnyel és maszkirozással keresi meg „mindennapi kenyerét”, hogy utána „szabad idejében” egy pohárba konyak és cigaretta mellett lásson hozzá „tudományos munkálkodásképpen” – Schopenhauer olvasásához. A színesen megírt figura azonban, – akinek ellenpontozásul megjelenik az író munkát kereső, szakmáját és foglalkozását nem minden büszkeség nélkül vállaló alakja is, – a maga jól jövedelmező „karrierje” ellenére csupán azt tudja demonstrálni, hogy úgy-ahogy sikerült kiszakadnia az általa megvetett társadalomból. Szabadsága, függetlensége azonban nagyon viszonylagos, – és magán a világon mit sem változtat.

^{2 3} L. 1. jegyz.

A másik csavargó-elbeszélés, *A hitz* szintén egy erős egyéniség társadalomból való „kivonulását” idézi, csak hogy az előbbinél jóval konkrétebb háttérrel és indoklással. A passauai börtönben megismert öreg koldus egy éjszaka elmondja: miért hagyta abba a mesterségét. Már segédként dolgozott egy jólmenő kovácsműhelyben, s a családalapítás gondolatával is foglalkozott, amikor egy váratlan esemény mindent felborított. Egy farsangi estén törött tengelyű grófi hintó állított be a műhelybe. Gyorsan, azonnal meg kellett javítani. Mindenki munkához látott, hogy felizzítsa s majd újra forrassa a kettévált tengelyt. Köztük volt Sepi, a fűjtató kisinas is. Amikor a nagykalapáccsal ütni kellett a fehérre izzott vasat, Vogel segéd érezte, hogy a kalapács nyele megroppant. A másik szerszám után akart nyúlni, de mindenki rárvált: siessen, üssön, mert ha a vas kihül, többé nem forr össze. S ő ütött. . . A nyél kettéhasadt, s a nagykalapács feje leszakadt – egyenesen Sepi homlokába. . . Mire a bálózók továbbbrogthattak, a kisinas már halott volt.

Ezért nem tudott többé szerszámot kézbevenni az örök segédé maradt Vogel bácsi.

Történetében fellelhetők az anekdotizmusnak bizonyos elemei, de már nem azok dominálnak. Különös sorsában már az osztálytársadalom ellentmondásai feszülnek. Az, hogy megtagadja szakmájának továbbfolytatását, a tiltakozásnak egy határozottabb elemét is magába foglalja. Egyébként pontosan annyit, amennyi a leírt situációban és Vogel jelleméből kifolyólag az adott fejlődési fokon logikusnak és természetesnek vehető. Ezért is érezzük *hitelesnek* a történetet.

A csavargó-motívum egy változatával találkozunk a *Fogyok az országúton* c. novella első felében is, amely még a forradalom előtti Oroszországban játszódik. A hadifogságból megszökött író összehozza a sorsa egy különös alakkal, akit kaméleonos ügyeskedése tart a felszínen. Ő is katonaruhában van, volgamenti németnek mondja magát – és szökevénynek. Lopott kitüntéseit „politikából” viseli, mert így „tekintélyesebbnek” látszik; és „politikából” vált anarchista nézetekre is, amikor egy falusi tanítónőről megtudja, hogy az népbarát. Jó pihenésnek ígérkezik a nála való vendégeskedés, amit még házassági ajánlattal is igyekszik „megtámogatni”. Az író egyre inkább megundorodik ettől a nézeteit, érzelmeit változtató életművészttől, és elhatározza: leleplezi őt nyíltzívű vendéglátójuk előtt. Milyen meglepetés azonban számára, amikor Mária Nyikolajevától megtudja, hogy ő már az első éjszakán átlátott „vendégén”. S mégjobban meglepődik azon, hogy a fiatal lány magyarázhatóan sőt tiszteletreméltóan tartja Bacsá Béla (ez volt ui. e „sokszínű” egyéniség igazi neve) magatartását, mert az, szerinte – szerette a szabadságot, s azt sikerült is éveken át megőriznie.

Karikás nem ennyire liberális. Ő másféle szabadságot keres, olyat, amely erkölcsi alapon nyugszik, és amely nem mások becsapására, félrevezetésére és megkárosítására épül. Elválk hát társától; elindul „szerencsét próbálni” Moszkvába.

Ezt a keresett erkölcsi alapot találja meg az író az orosz nép legderekből képviselőiben, akik közül egyet *Az öreg Lavrov* című elbeszélésben rajzol meg, szinte festői színekkel. A cselekmény itt is balladai gyorsasággal pereg le a szemünk előtt. Az egyik szibériai hadifogolytáborban a parancsnok lánya beleszeret a jókedvű, citeráskezü osztrák Karlchenbe, s levelet ír neki: szökjenek meg, este szánkóval várja. Az egyik táborfelügyelő, Lavrov apó segít az osztráknak a szökésben, de drága árat fizet érte: hajnalra megkorbácsolta és vasraverterten viszik a legszigorúbb távolkeleti börtönbe.

Az anekdotizmusnak itt már a nyomát sem látjuk. A kitűnően felépített novellában nem elsősorban a különleges helyzetek és egyéniségek ragadják meg az olvasót, hanem a szereplők cselekedeteit mozgató érzések, indokok. Lavrov és a fiatalok is megtagadják az őket körülvevő társadalmat: ki is rekesztik magukat belőle, de már határozott körvonalakban megfogalmazott eszmények jegyében. S ez elsősorban Lavrovra áll, aki elfogatása után meggyötört és összetört is kimondja már: „a kapitány nem isten. . .” Más, a fennálló renddel ellentétes erkölcsi törvényeket hirdet, („. . . hit szerint szeretik egymást. . .”), amelyekért vállalja a szenvedést s az áldozatot.

Amilyen mértékben erősödött és tudatosodott az elbeszélések hőseiben a társadalmi viszonyokkal való szembenállás tartama, – ugyanolyan mértékben tűnt el a novellákból az anekdotizmus, s az azzal járó esetlegesség és véletlenszerűség.

²⁴ FÁBRY Zoltán: Puritán realizmust! Korunk 1934. 317.

Mélységesen igaztalanok lennének azonban Karikással szemben, ha a műveiben, illetve azok hőseiben megtestesülő magatartásformák eszmei mozgását azonosítanánk magának az írónak az ún. eszmei fejlődésével.

Az „áldozatok – csavargók – cselekvő hősök” fejlődésvonal – amely egyébként rendkívül érdekes módon távoli párhuzama Gorkij írói indulásának is – csupán formális megfogalmazása az író első novellatípusában tapasztalható önmozgásnak. Nem adja ugyanis távolról sem vissza az író szemléletmódját, az általa ábrázolt magatartásformához való viszonyát: azok igenlését vagy bírálását.

Azt például, hogy Karikás az „áldozatokról”: Nana Paraszkejeváról, Gál Pistáról, Vogel segédről bizonyos távolságtartással, a „cselekvő ember” szemléletével ír. Am minden „tudákosság” nélkül; érzékeltetve, hogy bár szereti alakjait, azok – tudásuk, ön- és társadalomismeretük híján kiszolgáltatottak; visszavonhatatlanul, „sorsszerűen” áldozatai az általuk nem ismert társadalmi törvényeknek.

A „csavargók” erősebb egyéniségek. Ha nem is ismerik fel e törvények mibenlétét, de – ügyeskedéssel, lavirozással – igyekeznek hatósugaraikon kívül maradni. Karikás ennek a magatartásnak a természetrajzát is kitűnően adja, éppen azért, mert mibenlétét felülről, a cselekedetek valós társadalmi súlyát és irányát józanul felmérő ember horizontjából látja, látatja.

A harmadik, az író világszemléletével egybevágó magatartásforma ábrázolásának csupán a kezdetéig jutott el az elbeszélések első ciklusa. A Lavrov-típusú hősök igazi kiteljesítői majd a Korbély Jánosok és társaik lesznek, akik már nemcsak érzések vagy elvont eszmények, hanem konkrét és világosan felismert társadalmi szükségletek alapján cselekednek.

Karikás írói érdemeit éppen abban látjuk, hogy bár kitűnően beleérzi magát valamennyi hőse egyéniségébe, ábrázolásuk szövegmezéjében mindig megtalálja azokat a lehetőségeket, amelyekkel kívülről is láttatni tudja őket.

Így olvad szerves egységbe – az ideológia, az irodalom, és az élet kontextusa, amely már akkor is és a későbbiekben is Karikás írásművészetének legszembevetőbb erénye.

Befejezésül hadd idézzük Fábry Zoltán szavait, aki a *Mindenféle emberek* c. első magyar nyelvű köteté alapján méltán állította a kortárs szocialista írók elé példaképpül Karikás életes realizmusát, amely szerves egységbe hozta a marxista eszmeiséget az élet „vérigaz figuráival”²⁴. Magát e kötet pedig az egykor egyre inkább eluralkodó sematizmussal szembeállítva „az első igazi reális magyar népkönyvként” üdvözölte.

Ideje lenne ezt az életművet a maga teljességében és egységben látnunk, bemutatnunk.²⁵

Botka Ferenc

²⁴ A kézirat nyomdába adását követően érkezett meg címemre Karikás Frigyes Párizsban élő lányának a levele, amely a következőkben korrigálja a tanulmányban említett életrajzi vonatkozásokat:

„Karikás Frigyes első meglévő levele Andics Margithoz 1920 február elején kelt a berlini börtönből. Bizonyos, hogy április végén már mindketten Bécsben voltak. 1920 novemberében házasodtak meg Bécsben, és szerintem az ungvári tartózkodás e két dátum közé helyezhető.

Ami az 1921 júniusi letartóztatást illeti, augusztus elején még a börtönből írt, de 12-én már szabadlábon volt. 1920 novemberétől kezdve Bécsben élt és dolgozott, ha elutazott, az csak rövid időre volt.

A legnagyobb tévedés a moszkvai kiutazás dátumát illeti: nem 22-ben, hanem 1923. március 14-én érkezett meg Moszkvába, és 15-én kelt levelében a Lux hotelből beszámol az utazásról.”